

SOSYALİST EKONOMİLERDE PLÂN

Dr. Baran TUNCER

Giriş

Sosyalizm ve sosyalist ekonominin problemleri günümüzün en aktüel konularından birisi olmakla beraber, memleketimizde bu husustaki münakaşalar doktrin safhasından ileri geçmemekte, konunun ekonomik yönünü aydınlatıcı bilimsel araştırma ve yazılara genellikle rastlanmamaktadır. Bu durum da birçok hallerde konunun tamamen yanlış anlaşılmasına ve düşüncenin lüzumsuz istikametlere yönelmesine yol açmaktadır.

Bu yazımızda biz, sosyalist ekonomilerin özellikleri, problemleri ve bu ekonomilerde tetbik edilecek plânın önemi ve mahiyeti ile ilgili meseleler üzerinde duracağız. Bu ekonomilerde denenen veya henüz teorik safhada kalmış bulunan çeşitli modeller ve bu modellere plânın tatbikini inceleyeceğiz.

Sosyalizm kelimesi literatürde son iki asırdanberi kullanılmakta ise de, sosyalizmin muhtevası içine giren fikir ve ideallere tarihin çeşitli zamanlarında ve çeşitli düşünce sistemleri içinde rastlamak mümkündür. Ancak meselenin bu cephesi konumuzu yakından ilgilendirmemektedir. Diğer taraftan sosyalizm bugün üzerinde en az anlaşılabilen kavramlardan birisi olma mahiyetini muhafaza etmektedir. Bunda kavramın zaman içinde mahiyet değiştirmesi ve gerçekten sosyalizmin pekçok çeşitleri olması yanında disiplinsiz düşüncenin kavrama arzu ettiği mânâyı vermesinin de rolü büyüktür.

Sosyalizm kavramı üzerinde tek bir tarif vermenin güçlüğü ortaya çıkmış bulunuyor. Bununla beraber sosyalist bir düzenin ana vasıflarını sıralamak ve tarifler ne kadar farklı olursa olsun, müşterek noktaları toplayabilmek mümkündür.

Bir kere her türlü şekliyle sosyalizm, büyük istihsalde kullanılan üretim mallarının ve tabiiat kaynaklarının mülkiyet ve idaresini fertler yerine toplumun tümüne maletmeyi öngörmektedir. Bunların mülkiyet ve idaresinin topluma devri, şüphesiz bunların ne şekilde kullanılacağına da toplum tarafından kararlaştırılacağı sonucunu doğurmaktadır.

İkinci olarak sosyalizm, bir yandan fert başına millî gelirin artırılmasını, diğer yandan da artan gelirlerin toplumun fertleri arasında daha âdil bir şekilde dağılmasını da öngörmektedir. Bunun da mâniası, sosyalistlerin, sosyalist olmayan düzenlerde yapılan üretimi, imkânlar muvacehesinde az görmeleri ve bunun sosyalist bir düzende daha kolaylıkla arttırılabileceğine inanmalarıdır. Diğer taraftan gelirin daha âdil bir şekilde dağıtılmasından da, mutlak bir gelir eşitliğini değil, fakat en düşük gelirlerle en yüksek gelirler arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmayı ve ferdin emeğinin karşılığını daha âdil bir şekilde almasını anlamak icap eder.

Sosyalizmin bir üçüncü özelliği de bu söylenenlerin, fertlerin hürriyet ve iktisadî güdüleriyle çelişmeksizin yapılmasının düşünülmesidir. Burada bahsedilen hürriyet, muhakkak ki laissez-faire bir düzenin veya serbest rekabet düzeninin öngördüğü klâsik hürriyet anlayışından farklıdır. Sosyalistlere göre gerçek hürriyet, ancak toplumun tümü üretim araçlarına sahip olur ve üretimi arzu ettiği şekilde kontrol edebilir ve bu üretimin meyvalarını âdil bir şekilde paylaşabilirse, gerçekleşebilir.

Bütün bu açıklamalar bizi, sosyalizmin merkezi probleminin ekonomik olduğu, siyasi, sosyal ve diğer bütün meselelerin bu merkezî problemin etrafına toplanmış olduğu sonucuna götürmektedir.

Yine yukarıda sosyalizmin tarifi dolayısıyla yapılmış olan açıklamalar, sosyalizm ve plân fikrinin yakınlığını da göstermektedir. Meseleyi açıklamaya çalışırken bu defa da plân kavramından ne anlaşılması gerektiği problemi ile karşılaşyoruz. Eğer arzu ettiği şekilde tarif etmesine müsaade edilirse, plân yapmanın aleyhinde olan pek az kimse bulunabilir. Fakat aslında birçoğlarının plândan anladıkları, bir tahmin yapma ve ekonominin ilerde varacağı durumdan bugünden haberdar olup ona göre tedbir almadan ibarettir.

Halbuki sosyalistlere göre gerçek iktisadî plânlama, yani iktisadî faaliyetlerle ilgili projelerin kararlaştırılıp tatbik edilmesi, ancak sosyalist bir düzende düşünülebilir. Çünkü üretim mallarının nasıl kullanılacağı hususunda karar verebilmek ancak bu mallara sahip olmakla kabıldır (1). Eğer bu mallar fertlere ait olursa, sahiplerinin arzu ettikleri şekilde kullanılacaktır. Halbuki bu mallara toplum sahip olursa, bunların nasıl kullanılacağına da toplum karar verebilir. Dolayısıyla gerçek bir iktisadî plânlama da sadece sosyalist bir ekonomide mümkündür.

Sosyalizmin tarifi ve sosyalizm ile iktisadî plânlama arasındaki yakınlığa temas ettikten sonra, şimdi bu konudaki incelemelerimizi genişletebiliriz.

II. Sosyalist Plânlama İle İlgili Münakaşalar :

Sosyalizmin merkezi probleminin ekonomik olduğunu ve diğer bütün hususların bu ekonomik problem etrafında toplanabileceğini söylemiştik. Buna rağmen son zamanlara kadar sosyalist bir ekonomide iktisadî mekanizmanın nasıl işleyeceği ve her ekonomi için varolan üretim, tüketim, gelir dağılışı v.s. şeklindeki problemlerin nasıl halledileceği meselesi üzerinde fazla uğraşmamış, diğer bir deyimle sosyalizmin ekonomik teorisi gelişmemiş bir teori olarak kalmıştır. Birinci Dünya Harbinden sonra Rusya ve Almanya'da iş başına gelen sosyalist hükümetler kurulacak düzenin nasıl işleyeceğini kararlaştırmada büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır. Rusya'da merkezî plânların tatbikine kadar geçen devrede tam bir karışıklık hüküm sürmüştü, Almanya'da ise idare ve rejim hiçbir zaman sosyalist bir karakter kazanamamıştır.

Sosyalizmin ekonomik teorisinin gelişmemesinde kabahati bulunanların başında sosyalist iktisatçıların kendileri ve en başta da Karl Marx gösterilmektedir (2). Gerçekten Marx düşünce ve yazılarının tamamını kapitalizmin tenkidine hasretmiş, sosyalist bir ekonominin işleyişi hakkında hemen hemen hiç bir şey söylememiştir. Aynı zamanda Marx'ın kapitalizm ve onun mü-

(1) William N. Louck; *Comparative Economic Systems*, Harper and Brothers, New York, 1957, s. 223.

(2) George N Halm, *Economic System, A Comparative Analysis*, Revised, Holt, Rinehart and Winston, New York, 1960, s. 159.

esseselerini en şiddetli şekilde kötölemesi sosyalizmle ilgili teorik çalışmalarda bu müesseselerden faydalanma imkânını da önlemiştir.

Bu yüzden sosyalizmin bir ekonomik sistem olarak işleyip işlemeyeceği ve merkezî bir organ tarafından alınan kararların piyasanın yerine ikame edilip edilemeyeceği, uzun yıllar tartışma konusu olagelmıştır. Yirminci asırda bu tartışmalar, E. Barone'nin meşhur «Kollektif Devlette Üretim Bakanlığı» (3) makalesi ile yeni bir vechе ve önem kazanmıştır. Barone'ye göre teorik olarak, fiyatlar, ücretler, faiz, kâr, tasarruf v.s. gibi eski düzenin kullandığı araçları kullanmak ve ekonomik faaliyetlerin her safhasına ait malûmatı toplamak suretiyle denklemler kurmak ve bu denklemleri çözerek üretimin çeşit ve miktarını tespit etmek ve kaynakları optimal olarak dağıtmak mümkündür. Ancak toplanması gerekli malûmatın çokluğu ve daima değişen teknolojik katsayıların tespiti güçlüğü muvacehesinde böyle bir şey yapmak pratik olarak imkânsızdır.

Sosyalist ekonomilerin işliyebilirliği hakkındaki tartışmaları etraflı bir şekilde burada tetkik etmek mümkün olmamakla beraber, tarafların bu tartışmadaki tutumlarını ve ileri sürdükleri fikirleri özetlemek yerinde olur.

Bu konuda, sosyalizmin ekonomik bir sistem olarak işliyemeyeceğini ve böyle bir ekonomide yapılacak hesaplamaların hiç bir sonuç vermiyeceğini iddia eden L. von Mises'in fikirleri önemli bir yer işgal eder (4). Mises'e göre sosyalist bir ekonomide üretim malları toplumun tümüne ait olduğundan, bunlar hiçbir zaman değişime konu teşkil etmiyecekler ve dolayısıyla da bunların para cinsinden değerlerini tayin etme imkânı olmayacaktır. Böyle bir ekonomide maliyetler hesap edilemeyeceği için de, hiç bir zaman iktisadîlik temin edilemiyecektir.

(3) Enrico Barone, «The Ministry of Production in the Collectivist State» in *Collectivist Economic Planning*, ed. by F. A. Hayek, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1956, s. 245-290.

Makalenin orijinali 1908 de İtalyanca olarak basılmıştır.

(4) Ludwig von Mises, «Economic Calculation in the Socialist Commonwealth», *ibid.*, s. 87-130.

Makalenin orijinali Almanca olarak 1920 de yayınlanmıştır.

Mises'in görüş ve iddiaları sosyalist iktisatçıların büyük ölçüde dikkatini çekmiş ve onları sosyalist ekonominin işleyişi üzerinde yeniden düşünmeye sevketmiştir. Bu hususta Oskar Lange «Sosyalizmin Ekonomik Teorisi» (5) adlı kitabında sosyalistlerin, sosyalist bir ekonomide kaynakların tahsisinde önderlik etmek üzere, yeterli bir iktisadî muhasebe sisteminin önemini takdir etmelerinde Mises'in yapmış olduğu yardım dolayısıyla, kendisine minnettar olmaları icap ettiğini yazmaktadır.

Sosyalizmin işliyemeyeceği hakkında ikinci gurup fikir ve deliller sosyalizmin muarızı olan iki iktisatçı F. A. Hayek ve L. Robbins'den gelmektedir (6). Bu iktisatçılar, büyük ölçüde Barone'nin de tesirinde kalarak teorik olarak, sosyalist bir devlette kaynakların optimal bir şekilde dağıtılabileceğini kabul etmekte, fakat problemin pratik sahada tatminkâr bir çözümü olmadığını iddia etmektedirler. Bu yazarlara göre, fiyatları tespit edebilmek için, merkezî plânlama dairesinin milyonlarca istatistikî malûmatı toplayıp milyonlarca denklem kurması ve sonra bu denklemleri çözmesi gerekir. Bu çözümlerin yapılması ise uzun seneler alacağı gibi, çözüm işi tamamlandıktan sonra aradan geçen zaman yüzünden, bunların dayandığı malûmat değerini kaybedecek ve her işe yeni baştan başlamak icap edecektir.

Diğer taraftan Hayek'e göre sosyalist sistem, bürokrasinin kötülükleri ile malûl olması, müstehlik hâkimiyetine önem verilmesi v.s. gibi sebeplerden dolayı, serbest rekabet sistemi ile mukayese edildiğinde daha az verimli ve rasyoneldir.

Sosyalist ekonomilerin işliyebilirliği ile ilgili tartışmalarda sosyalistlerin görüşlerini başlıca iki grupta toplayıp incelemek yerinde olur.

Birinci gruptaki sosyalistler - bu gurup Oskar Lange, H. D. Dickinson ve A. P. Lerner tarafından temsil olunmaktadır (7).

(5) Oskar Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, ed. by Benjamin F. Lippincott, The Univ. of Minnesota Press, 1938 s. 57.

(6) Hayek'in bu konudaki fikirleri «The Present State of the Debate», *Collectivist Economic Planning*, op.cit. makalesinde, Robbins'in fikirleri ise *The Great Depression*, London 1934, adlı kitabında açıklanmaktadır.

(7) Daha sonraları Lerner karma ekonomiyi savunmuş, Lange'nin de görüşlerinde değişiklikler olmuştur.

«piyasa çözümlenmesi» denilebilecek metodu benimsememekte, sosyalist bir ekonominin, eğer istihisalle ilgili kararlar yetki dağılımı (ademi merkeziyet) esasına göre alınrsa ve piyasa mekanizmasının fiyat tayini fonksiyonu bir plânlama dairesi tarafından yapılırsa, serbest rekabet sistemine benzer bir şekilde işleyeceğini ifade etmektedirler. Böyle bir düzende şüphesiz, serbest rekabet düzeninde olduğu gibi müstehlik hâkimiyeti ve meslek seçiminde serbestlik prensipleri cari olacaktır.

Oskar Lange'ye göre, Prof. Mises'in sosyalist ekonominin, kaynakların optimal bir şekilde dağılması meselesini çözemeyeceği hususundaki kanaati, kendisinin fiyatların mahiyetini karıştırmış olmasından doğmaktadır (8). Lange'ye göre, Wicksteed'in de işaret etmiş olduğu gibi fiyatın iki mânası vardır. Bunlardan dar mânada olanı, iki malın birbiri ile değişim nispeti şeklinde ifade olunabilir. Geniş mânâda fiyat ve «alternatiflerin sunulduğu şartlar» demektir. Kaynakların optimal dağılımını temin için vazgeçilmez fiyat bu ikinci çeşit fiyattır. Lange'ye göre sosyalist ekonomide bu çeşit bir fiyat tespiti mümkündür ve optimal bir dağılımı temin için serbest rekabet piyasasında mevcut diğer şartlar sosyalist ekonomide de mevcut bulunduğundan, rasyonel bir dağılım böyle bir ekonomide de tahakkuk edebilir.

Prof. Mises'in iddialarını bu şekilde karşılayan Lange, Hayek ve Robbins'in, sosyalist çözümün teoride mümkün fakat pratik sahada imkânsız olduğu fikrine karşı da, sosyalist ekonomi için tavsiye ettiği «deneme ve hata» (trial-and-error) metodunun tatbiki ile, kaynakların optimal dağılımı meselesinin, aynen serbest rekabet piyasasında olduğu gibi halledilebileceğini iddia etmektedir.

Oskar Lange'nin bu konudaki görüşlerini ilerde liberal sosyalist ekonomiyle ilgili incelemelerimizde daha geniş bir şekilde ele alacağımızdan, burada bu kadar izahat ile yetiniyoruz.

Maurice Dobb ve P. M. Sweezy'nin (9) önderlik ettiği ikinci guruptaki sosyalist iktisatçılar, üretim ve yatırım kararlarının bir merkezden alındığı ve müstehlik hakimiyetinin bulunmadığı merkezî bir plânlamaya taraftar bulunmaktadır. Böyle bir düzende

(8) O. Lange, *op.cit.*, s. 59-65.

(9) M. Dobb'un fikirleri *On Economic Theory of Socialism*, New York International Publishers, 1954, P. Sweezy'nin fikirleri de *Socialism*, New York, McGraw Hill 1949 kitaplarında açıklanmaktadır.

kaynakların tahsisi de artık fiyat mekanizmasına bırakılmayacak ve aynı merkezî otorite tarafından yapılacaktır. Sovyet tipi ekonomilerde görülen bu çeşit plânlamaya da daha sonraki izahlarımızda temas edeceğiz.

Sosyalist ekonomilerin işliyebilirliği hususundaki tartışmaları kısa bir şekilde gördükten sonra artık daha geniş bir açıdan sosyalist ekonomilerin tâbi olduğu prensipler ve yapılacak plânlamanın mahiyeti ile ilgili izahlarımıza geçebiliriz.

Burada derhal karşımıza, biraz önceki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere, sosyalizmin mahiyeti icabı, önemli bir mesele çıkmaktadır. Bu mesele de sosyalist ekonomileri tek bir model ve çerçeve içersinde toplama ve inceleme güçlüğüdür. Bu yüzden bu ekonomileri iki gurup içinde toplamak -liberal sosyalist ekonomiler ve otoriter sosyalist ekonomiler olarak- ve o şekilde incelemek yerinde olacaktır.

Liberal Sosyalist Ekonomiler :

Liberal sosyalist bir düzendeki -buna demokratik sosyalizm de denilmektedir- ekonomik faaliyetlerin nasıl düzenleneceği ve yapılacak plânlamanın mahiyeti ile ilgili açıklamalarımıza geçmeden önce, böyle bir ekonomik düzeni tarif ve şartlarını tespit etmek gereklidir.

Liberal sosyalist bir ekonomide, hiç olmazsa stratejik öneme sahip üretim mallarının toplumun mülkiyetinde olması icap eder. Aynı zamanda totaliter karakterde olmayan merkezî mahiyette bir otoritenin bulunması ve bu otoritenin toplumun tümü ile ilgili sosyal ve ekonomik gayeleri tayin etmesi, bunların gerçekleşmesi için tedbirler alması ve memleket ekonomisinin tamamını kavrayan bir ekonomik plân hazırlaması öngörülmektedir. Ancak böyle bir plân merkezîyet esasına göre değil, fakat yetki dağılımı esasına göre hazırlanacak ve uygulanacaktır. Diğer taraftan böyle bir ekonomide meslek seçiminde serbestlik, yani fertlerin arzu ettikleri yer ve mesleklerde çalışma imkânına sahip olmaları prensibi ve müstehlik hâkimiyeti prensibinin varlığı kabul edilmektedir.

Daha sonra da sık sık bahsedileceği için, burada bir an durup müstehlik hâkimiyeti (consumer sovereignty) kavramından ne anlaşılması icap ettiğini açıklamak yerinde olur.

Müستهlik hâkimiyeti kavramı, birbirinden dikkatle ayrılması gereken iki şeyi akla getirmektedir. Bunlardan bir tanesi müستهliklerin piyasada mevcut mallar içersinden arzu ettiklerini seçebilmesi, diğeri ise yine müستهliklelerin açığa vurdukları talepleri vasıtasıyla üretime yön vermeleri, üretilen malların cins ve miktarlarını tayin edebilmeleridir.

Müستهlik hâkimiyetinden bu ikinci mânânın kastedilmiş olduğu âşikârdır. Çünkü üretilen malların cins ve miktarını merkezî bir otoritenin tespit ettiği ekonomilerde bile, müستهlike mevcut üretim üzerinde bir seçme hakkı verilebilir. Ancak bu takdirde bir müستهlik hâkimiyetinden değil, olsa olsa bir mevcut içersinden seçme hürriyetinden bahsedilebilir. Bu kısımda incelediğimiz liberal sosyalist ekonomilerde, prensip olarak ikinci mânâda bir müستهlik hâkimiyeti kabul edilmektedir. Daha sonra inceleyeceğimiz, merkezî plânlamanın tatbik edildiği otoriter sosyalist ekonomilerde müستهlik hâkimiyeti prensibi genellikle kabul edilmektedir.

Müستهlik hâkimiyeti kavramı üzerindeki bu kısa izahtan sonra, liberal sosyalist ekonomiler üzerindeki incelemelerimize devam edebiliriz.

Liberal sosyalist bir ekonomi için çeşitli zamanlarda çeşitli model ve işleyiş şemaları hazırlanmıştır. Bunlar, biraz önce izah ettiğimiz şekliyle liberal sosyalizm çerçevesi içinde kalmakla beraber metod ve muhtevada oldukça birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Bunların içinde en önemlisi, bizim de burada esas alacağımız ve daha önce de temas ettiğimiz, Lange ile Dickinson'ın önderliğini yaptığı deneme ve hata metodudur.

Bu metoda göre, liberal sosyalist ekonominin işleyişinde mutlak surette fiyatlardan istifade edilecek ve fiyatlarla plânlama bir arada kullanılacaktır. Böylece hem şuurlu bir ekonomik plânlamanın ve hem de fiyat mekanizmasının faydalarından istifade edilmiş olunmaktadır. Böyle bir ekonomide yapılacak plânlamada daha önce de söylemiş olduğumuz gibi yetki dağılımı prensibi câri olacaktır. Sistemin başka bir özelliği de, ekonomide başlıca iki piyasanın bulunmasıdır. Bunların birisi takdirim malları piyasası, diğeri ise işgücü hizmetleri piyasasıdır. Üretim mallarının ve işgücü dışındaki diğer üretim faktörlerinin piyasaları yoktur ve dolayısıyla da bu faktörlerin fiyatları muhasebe maksatları için tespit edilmiş olup, sadece geniş mânâda fiyattır.

Deneme ve hata metodunun işleyişi de şu şekilde olacaktır. Eğer herhangi bir mal için gerçek bir piyasa mevcutsa, o piyasadaki fiyatlar denge fiyatı olarak kabul edilecek ve olduğu gibi alınacaktır. Fakat eğer böyle bir durum yoksa fiyatlar bir otorite tarafından tespit edilecektir. Bu fiyatlar muvacehesinde fertler alacakları kararlar hususunda tamamen serbesttirler. Arzu ettikleri tüketim mallarını satın alabilecekler, arzu ettikleri iş ve yerlerde çalışabileceklerdir. Bu sistemde menejerler de sadece talep edilen malları istihsal edeceklerdir.

Belli bir seri fiyatlarla muameleler sonunda genel olarak câri fiyatların değiştirilmesi lüzumu belirecektir. Eğer tespit edilmiş olan fiyat muvacehesinde belli bir malın talebi arzından fazla olmuşsa, yani o mal süratle piyasadan çekilmişse fiyatlar bir miktar yükseltilecek, eğer aksi olmuşsa, yani arz talepten fazla olmuşsa o malın fiyatı düşürülecektir. Bu düzeltmeler birkaç defa tekrarlandıktan sonra sistem tedrici olarak dengeye kavuşacaktır.

Anahatlarıyla yukarıda izahına çalışılan modelin işleyişinin daha iyi anlaşılabilmesi için bazı noktalarda açıklamanın genişletilmesine ihtiyaç vardır.

Üzerinde düşünülmesi gerekli önemli noktalardan bir tanesi, böyle bir sistemde menejer sınıfının durumu ve oynayacağı roldür. Üretim araçlarının toplumun mülkiyeti altında bulunması, sosyalist ekonominin bu noktada kapitalist ekonomiden farklı bir şekilde işlemesini gerektirmekte ve menejerlere mahiyeti farklı ve çok önemli vazifeler yüklemektedir.

Bununla beraber birçok sosyalist yazar, sosyalist ekonomide menejerlerin durumunun kapitalist bir ekonomideki menejerlerin durumundan çok farklı olmadığını iddia etmekte, bugün kapitalist ekonomilerde de büyük teşebbüslerin mülkiyet ve idaresinin tamamen birbirinden ayrıldığını ileri sürmektedirler. Halbuki, mülkiyet durumu ne olursa olsun, kapitalist sistemde ekonomik faaliyetlere yön veren kâr gayesidir. Yani kapitalist ekonomide mülkiyeti kendisinde olmasa bile, menejer teşebbüsün kâr etmesini ön plânda tutacaktır. Sosyalist bir ekonomide ise, toplum adına istihsalî idare edenler için gaye kârı âzâmileştirmek değil, fakat üretimi böyle bir toplumun öngördüğü hedeflere göre düzenlemektir. Bu da menejer seviyesinde daha farklı prensiplerin hâkim olmasını gerekli kılar.

Oskar Lange'ye göre, sosyalist sanayi ve fabrikaların menejerleri, kapitalist müteşebbisler gibi hareket etmelidirler. Sosyalist ekonomide menejerler için fiyat, serbest rekabet piyasasında olduğu gibi, bir dış faktör olup menejerlerin alacağı kararlardan müstakil olması icap eder (10). Belli bir sanayiın menejerleri üretimi, marjinal masraf verilen fiyata eşit oluncaya kadar devam ettirecek, bir yandan marjinal masraf fiyat eşitliğini kurarken, diğer yandan da ortalama masrafı mümkün olan en düşük seviyeye indirmeye çalışacaktır.

Sabit masraflarla çalışan endüstride, işletmeler üretimi, ortalama genel masraf, marjinal masraf ve fiyatın birbirine eşit olduğu noktaya kadar devam ettireceklerdir (11). Halbuki, artan masraflarla çalışan endüstride durum biraz daha karışık olup, masraflar teşebbüsten teşebbüse değişmektedir. Bu durumda yapılacak iki şey vardır: Ya kapitalist ekonomide olduğu gibi marjinal masrafın fiyata eşit olduğu noktaya kadar üretim devam ettirilir; bu durumda sadece marjinal teşebbüste marjinal masraf, ortalama genel masraf ve fiyat birbirine eşit olur, diğer teşebbüsler ilâve bir gelir kazanırlar ve bunu tabiatıyla devlete terkederler. Ya da bütün endüstri tek bir ünite olarak kabul edilir ve masraflar bütün endüstrinin ortalaması olarak hesaplanır. Bu takdirde daimî olarak az masrafla çalışan işletmeler, bağlı oldukları endüstri içinde daha masraflı işlemleri besliyorlar demektir.

Liberal sosyalist ekonomilerin hususiyetleri, işleyişi ve bu ekonomilerde uygulanabilecek modeller arasında en çok ismi geçen Lange modelini ana hatlarıyla inceledikten sonra, şimdi de bu ekonomilerde merkezî plânlama teşkilâtına düşen vazifeleri ve bu teşkilâtın fonksiyonlarının neler olabileceği meselesini inceleyelim.

Daha önceki açıklamalarımızdan da anlaşılacağı üzere, liberal sosyalist ekonomilerde plânlama dairesine çok önemli görevler yüklenmiş bulunmaktadır. Bu görevlerin en önemlilerinin başında bu dairenin fiyat tespit etme fonksiyonu gelmektedir. Bilindiği üzere bir yandan değişime konu olmayan faktörler için muhasebe fiyatları tespit ederken, diğer yandan da değişime konu

(10) O. Lange, *op.cit.*, s. 81.

(11) George N. Halm, *op.cit.*, s. 192.

olan mal ve hizmetler için deneme ve hata yoluyla denge fiyatlarını bulma durumundadır. Diğer taraftan her iki çeşit fiyatta da, birisinde teknik katsayıların değişmesi, diğerinde de müstehlik talebinde meydana gelen değişmeler yüzünden yapılması gereken düzeltme ve değiştirmeler, liberal sosyalist ekonomide plânlama dairesinin işini önemli ve o nispette de güç bir hale getirmektedir.

Plânlama dairesinin ikinci bir görevi ekonomide sermaye terakümü nispetinin tespitidir. Diğer bir deyimle belli bir zaman süresi içinde ekonominin ne kadar üretim malı yapacağına bu daire karar verecektir. Bu iş için de devletin elinde bulunan kaynaklar, kapitalist bir düzendekinden çok farklı değildir. En önemli fark, devletin, teşebbüslerin temin ettiği gelirlere sahip olabilmesidir.

Sermaye terakümü ile ilgili ve onun kadar önemli bir husus da, yatırım fonlarının çeşitli projeler arasında nasıl dağıtılacağıdır. Yatırım tahsisleriyle ilgili karar alırken plânlama dairesi faiz hadleri ile gerçek veya beklenen kârları birbiriyle mukayese etmek ve çeşitli endüstrilerin genişleme taleplerini iyice tetkik ettikten sonra değerlendirmek zorunluluğundadır.

Sosyalist ekonomilerin gayelerinden bir tanesinin ve belki de en önemlisinin, gelirin daha âdil dağılışını gerçekleştirmek olduğunu söylemiştik. Açıklamaya çalıştığımız model çerçevesinde bu işin tamamen keyfî bir şekilde yapılmasına imkân yoktur. Çünkü ücretlere ölçüsüz derecede müdahale bu piyasanın işlemesine tesir eder ve fonksiyonunu yapmasına mâni olabilir. Bu sebepten plânlama dairesi bir yandan âdil bir gelir dağılımını sağlamaya çalışırken, diğer yandan da alınacak tedbirlerin işgücü piyasasında doğurabileceği kötü tesirleri gözönünde bulundurmak zorundadır.

Liberal sosyalist bir ekonominin işleyişi ve bu ekonomide tatbik edilebilecek plânın mahiyeti hakkındaki izahlarımızı bitirdikten sonra, şimdi de otoriter sosyalist ekonomilerle ilgili açıklamalara geçeceğiz.

III. Otoriter Sosyalist Ekonomiler :

Otoriter sosyalist bir ekonominin en önemli karakteri, merkezî bir otoritenin, üretim araçlarının tümünü tasarrufu altında bulundurması ve aynı otoritenin ekonomiyi tek bir merkezî plânla düzenleyip idare etmesidir. Genellikle sadece üretim değil dağıtım da bu otorite tarafından düzenlenir ve liberal sosyalizmde

öngörülen hürriyetler, merkezî plânla çatıştığı her sahada, ortadan kaldırılır. Normal olarak böyle bir ekonomide, daha önce belirttiğimiz anlamda bir müstehlik hâkimiyeti tanınmaz. (Müstehlik hâkimiyetinin düşünülebileceği bazı teorik merkezî plânlama modellerini ilerde göreceğiz).

Otoriter sosyalist ekonominin prensipleri, işleyiş tarzı ve bu ekonomideki plânlama meseleleri üzerinde, daha önce de söylemiş olduğumuz üzere, M. Dobb ve P. Sweezy'nin fikirleri önemli bir yer işgal eder.

Sweezy'ye göre sosyalist bir ekonomide, liberal sosyalistlerin iddia ettikleri gibi bir fiyat tespit etme organına değil fakat gerçek bir ekonomik plâna ihtiyaç vardır. Bu plân merkezî bir plân olacaktır, çünkü yetki dağılımı esasına göre hazırlanan bir plân büyük ölçüde plânlanmamış kapitalist bir ekonominin düşmüş olduğu hatalara düşmekten kurtulamaz. Sweezy böyle bir plânın aynı zamanda hem rasyonel bir muhasebeye ve hem de kaynakların optimal tahsisine müsait olduğunu iddia etmektedir. Ancak bu plânda yapılacak hesaplamalar, müstehlik tercihlerine göre değil, merkezî plânlama dairesindeki bürokratların tercihleri esas alınarak yapılır. Yatırım kararlarını da yine bu daire verir ve üretim hedefleri kıymet cinsinden değil fakat fizikî miktarlar olarak tespit edilir.

M. Dobb'un otoriter sosyalizmin işleyişi ile ilgili fikir ve izahları daha geniş ve önemlidir. Sweezy'nin söylediklerine ilâve olarak Dobb, merkezî plânlar yapılırken çeşitli üretim metodları arasında bir seçim yapmanın, tahmin edildiği kadar güç olmayacağını iddia etmektedir. Çünkü tarihî, teknolojik ve sosyal zorunluluklar altında tatbik edilebilecek metodların sayısı sınırlıdır. Kaldı ki merkezî plânda gözünüde bulundurulacak husus belli bir anda statik dengenin varlığı yerine, uzun vadede ekonomik gelişmenin temin edilmesidir. Dobb'a göre bu konuda merkezden plânlanmış bir ekonomi, plânsız bir ekonomiden daha avantajlı bir durumdadır.

P. Sweezy ve M. Dobb'un yukarıda özet olarak vermiş olduğumuz fikirlerinden, merkezî bir plânla idare edilen otoriter sosyalist ekonomilerin prensip ve işleyişleri belirtilmiş bulunmaktadır. Şimdi de bu anlattıklarımızın ışığı altında otoriter sosyalist bir ekonomide tatbik edilebilecek plânı teorik bir model içinde tespit etmeye çalışalım.

Bu modelin tipik olabilmesi için müstehlik hâkimiyetinin yokluğunu ve aynı zamanda kaynakların fizikî olarak tahsis edildiğini kabul etmemiz lâzımdır. Fizikî tahsisten kasıt, kaynaklar çeşitli projeler arasında dağıtılırken fiyatların nazarı itibare alınmaması, bu işin merkezî otoritenin tercihlerine göre yapılmasıdır. (Bu şekilde bir plânlamaya fizikî plânlama denilmektedir.) Dolayısıyla tahsis işleminde kıtlık fiyatlarına yer verilmiyor demektir.

Modelde önce nihaî mallar demetinin tespit edildiği, daha sonra da bu malların üretimi için lüzumlu kaynakların sabit teknolojik katsayılar faraziyesine müsteniden hesaplandığı farzedilmektedir. Bu sebepten üretim prosesi sırasında bazı fazlalıklar ve bazı kıtlıkların ortaya çıkması normal telâkki edilmelidir. Bu durumu düzeltebilmek için de devamlı olarak nihaî mallar demetinde ve üretim metodlarında düzeltme ve değiştirmeler yapmak gereklidir. Her safhada yapılan düzeltmeler, her mal için ayrı ayrı tutulan ve ekonomik dengeler (economic balances) denilen hesaplarda, muvazeneye biraz daha yaklaşmayı sağlar.

Bu şekildeki bir fizikî plânlamada tespit edilen hedefler önceliklerine göre sıraya dizilir ve mevcut kaynakların tahsisinde önceliği olan projeler ilk önce tahakkuk ettirilmeye çalışılır. Diğer taraftan eğer herhangi bir kaynağın gittikçe azaldığı görülürse, tatbik edilen üretim metodunda değişiklik yapılarak, o kaynaktan mümkün olduğu kadar az kullanılmasını temine çalışılır.

Böyle bir sistemde kıtlık fiyatlarından istifade edilmediği için kıt kaynaklar muvacehesinde çeşitli mahsullerin masraflarını mukayese etme imkânı yoktur. Bu yüzden de kaynakların optimal dağılımına, tesadüflerin dışında, imkân yoktur.

Bu sistemde tüketim mallarının dağılımında ya karne usulü tatbik edilebilir veya merkezî plânlama dairesi her mal için uygun fiyatlar tespit eder.

Yukarıda anlattığımız fizikî plânlama modeli günümüzde Sovyet tipi ekonomilerde tatbik edilen plânlara büyük ölçüde uymaktadır. Bununla beraber yukardaki modelde öngörüldüğü şekliyle üretimin teferruatı ve kaynakların tahsisi ile bütün kararların tek bir merkezden alınmasına imkân olmadığı, tatbikatta görülmektedir. Meselâ Sovyet tipi ekonomilerde üretim ve kaynak dağılımını ilgilendiren ana kararlar plân otoriteleri tarafından alınmakla

beraber, plânı tatbik eden teşebbüslere üretimin çeşidi ve kullanılacak kaynakların nispeti hususunda bir dereceye kadar serbestlik tanınmıştır (12).

IV. İki Merkezî Plânlama Modeli: (13)

Otoriter sosyalist ekonomiler hakkında şimdiye kadar yaptığımız izahlarda, hep fizikî karakterdeki merkezî plânları nazarı itibara aldık. Halbuki kıtlık fiyatlarından istifade edilerek yapılan merkezî plânlarda da düşünülebilir. Aşağıda inceleyeceğimiz iki merkezî plân modelinde de kıtlık fiyatlarının kullanıldığı düşünülmüştür. Bu bakımdan bunlara, fizikî plânlamaya karşı olarak fiyat plânlaması demek mümkündür. Ancak bu plânlarda müstehlik hâkimiyetinin tanınması veya tanınmaması yönlerinden birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

A. Müstehlik Hâkimiyetinin Bulunduğu Merkezî Fiyat Plânlaması :

Ele alınan birinci modelde, başlıktan da anlaşılacağı üzere, kıtlık fiyatlarından istifadenin düşünüldüğü, müstehlik hâkimiyetinin bulunduğu merkezî bir plân düşünülmektedir. Böyle bir sistemde şayet merkezî plânlama otoritesinin, toplıyacağı malûmatla ekonomideki müstehliklerin talep fonksiyonlarını temsil eden denklemleri kurup sonra bunları çözebileceği düşünülürse, bu çözüm sonunda elde edilen sonuçlara göre kaynakların tahsisi yapılabilir, istihsal ve fiyatlar hakkında kararlar alınabilir. Bu amelîyelerin yapılması sırasında kıtlık fiyatlarından faydalanıldığı için böyle bir modelde teorik olarak kaynakların optimal dağılımının temini mümkündür.

Aynı iş serbest rekabet piyasasında fiyat mekanizması ve kâr gayesinin önderliği altında otomatik bir şekilde yapılmaktadır. Buna rağmen iki çözümün neticeleri arasında bariz farklar mevcuttur. Serbest rekabet sistemi haberleşme ve zaman bakımından, bu modelde öngörülen çözüm usulünden daha iktisadîdir. Fakat buna rağmen serbest rekabet sisteminin işleyişini önleyen birçok hususlardan bu modelde kaçınmak mümkündür.

(12) Bela Balassa, *The Hungarian Experience in Economic Planning*, Yale University Press, New Haven 1959, s. 54.

(13) Bu modeller daha teferruatlı bir şekilde B. Balassa'nın «The Hungarian Experience in Economic Planning, *ibid.* kitabında bulunmaktadır.

B. Müstehlik Hâkimiyetinin Bulunmadığı Merkezi Fiyat Plânlaması :

Müstehlik hâkimiyetinin bulunmadığı fakat yukarıdaki modelde mevcut diğer şartların bulunduğu bir ekonomide de kaynakların optimal bir şekilde dağılımı gerçekleşebilir. Bu modelde, merkezî plânlama dairesi hangi malların ne miktarlarda istihsal edileceğini kararlaştırır. Buna göre nihaî mallar için müstahsil fiyatları, plânlama dairesinin kararlaştırdığı miktar, o fiyatta arz edilen miktara eşit olacağı noktada tespit edilir. Bu durumda bütün nihaî malların, ara malların ve kaynakların fiyatları kıtlık fiyatlarıdır.

Ancak bu modelde müstehlik malları fiyatları kıtlık fiyatları değildir. Miktarı daha önce merkezî otorite tarafından tespit edilen müstehlik malları, ya karne usulü ile ya da sabit miktardaki arzla müstehlik talebini birbirine eşit kılacak seviyedeki fiyatlarla satışlar suretiyle dağıtılır.

Böylece sosyalist ekonomiler ve bu ekonomilerde tatbik edilebilecek plânlarla ilgili incelemelerimizi bitirmiş bulunuyoruz. Açıklamalarımızdan anlaşılacağı üzere bir ekonomik teori olarak sosyalizm henüz tam mânâsı ile gelişmiş bir teori olmaktan uzaktır. Bununla beraber sosyalist iktisatçılar münakaşa konusu olan birçok hususları aydınlatmışlar ve teorik sahada da olsa, belli faraziyeler altında sosyalist bir ekonominin işliyebileceğini ve her ekonominin çözmesi zorunlu üretim, dağıtım, kaynak tahsisi gibi ana meselelerin sosyalist ekonomide de çözülebileceğini göstermişlerdir.

Diğer taraftan, bazı güçlüklerle maruz kalmasına ve bazı muvaffakiyetsizliklere rağmen merkezî plânlama, Rusya ve Doğu Avrupa memleketlerinde tatbik edilmiş ve otoriter sosyalist bir ekonominin gayeleri muvacehesinde kayda değer sonuçlar elde edilmiştir.

Halbuki liberal sosyalizmle ilgili modeller henüz teorik safhada kalmaktan ileri gidememiştir. Liberal sosyalist ekonomi modelinin gerçek değeri hakkında ancak bir uygulama sonunda karar verebilmek mümkün olacaktır.